

РАБОТАТА НА ЕЛИН ПЕЛИН НАД ЕЗИКА В ПОВЕСТТА „ГЕРАЦИТЕ“

Русин Русинов

С пълно право Елин Пелин се смята не само за най-яръкия представител на критическия реализъм в българската литература, но и за един от най-добрите майстори на художественото слово. „Елин Пелин, като изключим Ботев — пише Георги Караславов, — даде най-съвършения български език, ненадминат и досега от никой български белетрист.“¹ Бидейки неразривно свързан с живота на народа, Елин Пелин овладява в тънкости богатството и особеностите на народната реч, но не остава на равнището на народната езикова стихия, а успява да я слее с постиженията на художествено обработената реч, каквато е речта на П. Р. Славейков, Л. Каравелов, Хр. Ботев, Ив. Вазов и други представители на българската литература от тая епоха. Езикът на Елин Пелин е сплав, получена от творческото усвояване и художественото преобразуване на народната реч и художествено обработената реч на неговите предшественици и съвременници.

Елин Пелин разглежда развитието на езика като настъпателен процес, при който по вътрешна необходимост той се чисти от чуждиците и постоянно се обогатява. „Езикът сам по себе си — казва Елин Пелин в едно интервю — расте, чисти си, обогатява се. Той е жива сила, а не нещо механическо, та да го чистим, да го обковаваме, да изваждаме един пирон и на негово място да туряме нов и т. н.“² Елин Пелин отдава голяма важност на проблема за чистотата на езика, но смята, че борбата против чуждиците не бива да се води механически, а съзнателно, като се изхожда от потребностите на самия език. Според него „стремежът към чистота на езика от страна на писателя е едно голямо достойнство“³.

Отличен познавач на българския език, Елин Пелин се стреми да използва пълно богатите му запаси. У него не съществува склонност към словотворчество. Според Ст. Младенов само прилагателните *острорезен* („Елка разбра всичката острорезна студенина на тоя огън“) и *любогреен* („любогрейната топлина на общото огнище“) могат да се разглеждат като авторови неологизми.⁴

Взгледите на Елин Пелин за литературния български език не са намерили израз в статии и изказвания, а са отразени в художественоезиковата му практика. От една страна, той старателно издирва и внася в литературната

¹ Г. Караславов. Избрани произведения. Т. 9. С., 1958, с. 236.

² Е. Пелин. Събрани съчинения. Т. 10. С., 1958, с. 368.

³ Пак там.

⁴ Ст. Младенов. Българската реч в произведенията на Елин Пелин. — Балкански преглед, г. III, 1948, кн. 8, с. 608, 611.

реч хубави народни думи, чието значение е напълно ясно за всички българи (например **прискимтя**, **изсумтя**, **пребрадка** и др.), а, от друга страна, остава чужд на диалектизмите, чиято употреба е териториално ограничена. В бележистичните му произведения не се срещат тясно регионални думи или ако все пак такива думи има в някои произведения, присъствието им е художествено обусловено.

Елин Пелин е извънредно взискателен към езика на произведенията си. „Всеки — казва той — има свой начин на писане. Това зависи от доброто познаване на нашия език, а, от друга страна, и от обработката, преписването и препечатването на една творба. Аз съм се отнасял много грижливо към моите разкази. Имало е случаи, само за една зачеркната дума съм преписвал по 4 или 5 пъти разказа, те ме дразнят. И трябва да кажа, че при всяко преписване се получаваше по-добра поправка на самия разказ. Искане се, значи, малко повече обработка, повече труд. Не може човек да се осланя само на своята дарба. Хубавите неща не се пишат лесно, те излизат и са резултат на много труд.“¹

Най-хубавото си произведение — повестта „Гераците“ — Елин Пелин написва след няколкогодишно творческо обмисляне.² За пръв път откъс от повестта (гл. IV) той публикува през 1904 г. в сп. „Просвета“ (г. III, кн. IX—X, с. 459—463). Откъсът е озаглавен „Павел“, а под наслова е поставена бележка „Глава из неиздания разказ „Гераците“. Нови глави (I и III) с общ наслов „Бащи и деца“ излизат от печат през 1906 г. в сп. „Ново общество“ (г. I, кн. 1, с. 1—6). Една година по-късно сп. „Художник“ (г. II, 1906—1907, кн. VII—VIII, с. 19—31) отпечатва първите четири глави на повестта. Цялостно творбата е написана вероятно през лятото на 1909 г., като публикуваните дотогава глави се подлагат на основна преработка. Върху езика на повестта авторът вероятно е продължил да работи и през следващата 1910 г., тъй като цялата повест за пръв път е включена във втория том на неговите „Разкази“, който излиза от печат през 1911 г. Обаче и в следващите издания на повестта авторът продължава да внася езикови промени в текста.³ Напълно езикът на повестта е установен в „Съчинения“ (т. 3, 1938).

По различни поводи, засягайки работата си над повестта „Гераците“, авторът признава: „Най-много и най-старателно съм работил върху повестта „Гераците“.⁴ „Повестите „Гераците“ и „Земя“ преписах няколко пъти. С „Гераците“ се занимавах доста време.“⁵ „И той (ръкописът на „Гераците“ — бел. Р. Р.) беше един от ръкописите ми, върху които съм най-много работил, с най-голяма любов съм работил и може би с вдъхновение, защото действително го писах с едно вдъхновение, ако това може да се каже вдъхновение.“⁶

Тъй като поправките и измененията в текста на повестта „Гераците“ са богато документирани,⁷ това произведение открива най-прекия път към творческата лаборатория на писателя, където изследователят може да се запознае не само с особеностите на творческия процес у този голям наш автор, но и да осмисли идейно-художествената система от изразни средства, използвани в

¹ Е л . П е л и н . Събрани съчинения. Т. 10, с. 178—179.

² Творческата история на повестта той разказва в беседата си „Как пиша“ (Събрани съчинения. Т. 10, с. 485—486).

³ Имат се пред вид следните издания: „Разкази“ (т. 2, изд. III, 1918), „Избрани разкази“ (1923), „Сборник от разкази“ (изд. на МНП, 1923), „Разкази“ (т. 2, изд. IV, 1926).

⁴ Е л . П е л и н . Събрани съчинения. Т. 10, с. 402.

⁵ Пак там, с. 486.

⁶ Пак там.

⁷ За съжаление езиковите поправки в повестта са документирани само в печатни издания. Ел. Пелин признава, че ръкописът на „Гераците“ е бил единственият ръкопис, запазен от него, но изгорял по времето на бомбардировките над София (вж. Събрани съчинения. Т. 10, с. 175—176, 487).

повестта. Не могат да се изучат пълно езикът и стилът на автора, ако не се познават редакционните поправки в най-хубавото му произведение. Изучаването на езиковите промени в повестта „Гераците“ може да окаже положително въздействие и върху младите автори, които тепърва трябва да привикват на къртовска работа над езика на творбите си. Част от редакционните промени са предизвикани от развитието на книжовния език през 20-те и 30-те години, затова от тях се интересуват и историците на съвременния български книжовен език.

Задача на това изследване е да се анализират езиковите поправки и изменения в „Гераците“, извършени от автора в различните преработки на произведението, докато се стигне до установяване на окончателния му текст през 1938 г.¹

Работата на Елин Пелин върху езика на повестта може да се раздели на два етапа: а) от замислянето на повестта през 1903 г. до нейното публикуване през 1911 г.; б) от 1911 г. до 1938 г., когато при преиздаването ѝ авторът извършва различни езикови поправки и изменения, с които се цели да бъде усъвършенствуван художественият текст.

* * *

При цялостното написване на повестта Елин Пелин извършва основна преработка на публикуваните по-рано глави в списанията „Просвета“, „Ново общество“ и „Художник“. Във връзка с изучаване творческия процес у Елин Пелин ще бъде интересно тези публикации да се съпоставят с първото издание на повестта в 1911 г. Това текстологично сравнение разкрива пред изследователя пътя, изминат от автора в процеса на изясняване на идеята и изграждане на пълни и живи образи, в процеса на пълното изясняване на сюжета и композицията. Текстът на повестта от първото ѝ издание, съпоставен с по-ранните публикации на откъси от нея, показва такива големи изменения, допълнения и размествания, че отпечатаното между 1904 и 1906 г. може да се разглежда като предварителни наброски, като все още доста суров материал. Едва в сп. „Художник“ първите четири глави на творбата добиват относителна завършеност, въпреки че и в тях при по-нататъшната им обработка се извършват немалко езикови поправки.

Главата „Павел“, публикувана в сп. „Просвета“ през 1904 г., в процеса на пълното изясняване на идеята на творбата, на нейния сюжет и композиция намира своето естествено място в общата верига от събития. При това в нея се чувства известна схематичност в изграждане на образите, непълнота в описание на картините, а някъде и немотивираност в поведението на героите. Тези слабости са присъщи в една или друга степен и на първата публикация на първите две глави в сп. „Ново общество“. Работата на автора върху образите особено ярко проличава, когато се проследи постепенното изграждане на Елка като жив и пълнокръвен образ, срв. например отделните редакции: „За да не се изхайти, той го ожени още на осемнадесетата му година за най-хубавата мома в селото, по която Павел лудееше. Наскоро след сватбата Павел отиде войник“ (Ново общество, с. 2).² „За да не се изхайти, той го ожени още на осемнайсетата му година за най-хубавото момиче в селото, по което Павел лудееше. Наскоро след сватбата Павел отиде войник“ (Художник,

¹ Бележки върху редакционните промени в повестта се съдържат у Ст. п. Василев. Език и стил на Елин Пелин. — Български език, 1955, кн. 1, с. 19—30; Р. Русков. Стилистично упражнение върху „Гераците“. — Български език и литература 1968, кн. 6, с. 26—34; Творческата история в изучаването на „Гераците“. — Български език и литература, 1968, кн. 3, с. 42—50.

² Всички цитати и примери се привеждат по съвременния правопис и пунктуация.

с. 19). „За да не се изхайти, той го ожени още на осемнадесетата му година за най-хубавото момиче в селото. Казваше се Елка; беше от бедно семейство, но Павел я обичаше страшно. Тя бе стройна и напета мома с мъничко смугло лице, с големи жални очи, които гледаха мило и благо, ала беше весела и жива и когато запееше на нивата, гласът ѝ кнѹтеше по цялото поле и хората оставяха жътвата си, да я послушат“ (Разкази, 1911, с. 9).

В първото издание на повестта мисълта на автора, че Павел обича Елка, вече няма декларативен характер. Описанието, което Елин Пелин прави на героинята, веднага убеждава читателя защо Павел се е влюбил в нея. Така авторът, от една страна, мотивира поведението на Павел, а, от друга страна, запознава читателя с героинята, на която в по-нататъшното повествование е отредено твърде важно място. Обаче авторът не спира и дотук. В по-сетнешните издания на повестта той продължава да внася в този абзац някои дребни лексикални и синтактични промени (за тях ще стане дума по-нататък).

Във връзка с изграждане образа на Елка твърде характерно е описанието на срещата ѝ с Павел, когато след дълго отсъствие той си идва на село в отпуск. Текстът в сп. „Просвета“ гласи: „А Елка застана настрана, смутена и зачервена от срам“ (с. 460). Поведението и душевното състояние на Елка се предават от автора твърде общо, не са достатъчно мотивирани, не е посочено силното ѝ възмущение при тая неочаквана среща. В сп. „Художник“ мисълта на автора намира по-точен израз: „А Елка застана настрана, изненадана и бледа от възмущение“ (с. 27). В „Разкази“ (1911) Елин Пелин още повече уточнява мисълта си, като добавя и сказуемното определение „смутена“, което в случая е твърде важно: „А Елка застана настрана смутена, изненадана и бледа от възмущение“ (с. 21). Освен това в сп. „Просвета“ психологическото състояние на Елка е само загатнато. Тук все още липсва краткото, но проникновено описание: „Тъжните ѝ големи очи овлажняха и пригледаха плахо. Тя, като неопитно момиче, не знаеше какво да прави пред тоя човек, когото пазеше в душата и мислите си като мъртвец, в чието възкресяване не вярваше“ (Разкази, 1911, с. 21).

Интересни са поправките, направени от автора, в пассажа, описващ поведението на Елка, когато Петровица я подканя да се здрависа с мъжа си, срв.: „Елка, като се спъна малко в босите си крака, приде и си подаде ръка, без да проговори. Тя може би каза нещо, защото устните ѝ се мръднаха, но никой не чу. Павел ѝ пое ръката тежко и сухо, без да я погледне. Пред баща си те всички се държаха така спроти жените си. Елка отстъпи настрана смутена и мълчалива и са завърна да скрие сълзите си“ (Просвета, с. 461). „Елка, чиито боси крака се препънаха от срам, приде като сянка и подаде ръка на Павел, без да може да продума. Павел ѝ пое ръката тежко и сухо и я погледна с едно студено любопитство. Елка отстъпи пак настрана смутена още повече, мълчалива и се завърна да скрие сълзите си“ (Художник, с. 27). Описанието във втората редакция е не само по-стегнато и по-изразително, но в него са вмъкнати и някои характерни подробности, които са необходими за характеристиката на Елка: босите ѝ крака се препъват „от срам“, тя приближава до Павел „като сянка“, отстъпва настрана „още повече“ смутена. Павел я поглежда със „студено любопитство“ (това е много по-точно и психологически оправдано, отколкото казаното в първата редакция, че Павел си подава ръката, без да я погледне). При цялостното публикуване на повестта (1911) са изхвърлени някои думи, които утежняват израза (пак, мълчалива, глаголет „се завърна“ е заменен със словосъчетанието „обърна лицето си“ и с това се внася още по-голяма конкретност и яснота в описанието).

В процеса на работата си над повестта Елин Пелин внася съществени допълнения и в образа на Йордан Герака. И при него в предварителните публи-

каци е налице известна схематичност, поради което той все още не се налага като пълнокръвен и жив образ. В „Ново общество“ и в „Художник“ липсва она пасаж, в който се описва отношението на селяните към стария Герак: „По пътя минаваха селяни и селянки и го поздравяваха с почит. Той отговаряше братски на всички и на всички пожелаваше лек труд и добър бекет“ (Разкази, 1911, с. 5).

Интересен от художествено гледище е краят на четвъртата глава. Докато в сп. „Просвета“ мъката на Герака, породена от несговора в семейството, е предадена доста схематично, а и това място от текста е останало твърде сурово и недообработено, в по-късните публикации на тази глава авторът заменя чисто външното описание с едно проникновено вникване в състоянието му, срв. например: „В душата на дядо Герак бе се набрало много мъка и много горчивини, които кипяха, задушаваша неговите стари гърди и искаха да се излеят. Но като видя, че Павел е безучастен и не му се слуша, старецът млъкна. В сред село между четири стройни високи тополи се издигаше синята селска черква с червен керемиден покрив, високо над когото блещеше срещу слънцето кръстът. Дядо Йордан дълго време гледа тоя кръст с влажните си очи, после отново наведе бяла глава над скъсания оглавник и заплака горчиво“ (Просвета, 463). „Душата на стареца не намери ни съчувствие, ни утеха от сина му, пред когото изливаше набраните с години мъки и отново се усети самотна, изоставена и обидена. Дядо Йордан подпря главата си на ръка и вторачи поглед надолу към селото, дете между четири високи, стройни тополи се издигаше синята селска черква с червен керемиден покрив, високо над който блещеше като звезда кръстът и дълго и неподвижно гледа нататък. После отново наведе глава над скъсания оглавник и мълчаливо зарони сълзи“ (Художник, с. 31). В „Разкази“ (1911) поправките имат предимно езиково-стилистичен характер — „изливаше набраните с години мъки“ се заменя с „изля набраните с години мъки“, „вторачи“ се заменя с „втрени“, изоставя се изречението „... подпря главата си на ръка“, тъй като излишно утежнява описанието, заменя се изречението „и мълчаливо зарони сълзи“ с „и не можеше да се види плаче ли, мисли ли“ (вж. с. 25—26). Особено характерна е последната промяна, тъй като подбужда читателя към повече размисъл.

Някои подробности от образа на Йордан Геракът се уточняват и в следния пасаж, срв.: „Старецът седна на прага и пак мълчаливо почна да завързва скъсания оглавник“ (Просвета, с. 461). „Старецът, изненадан от внезапната злост на снахите си, отново отчаян седна на прага и мълчаливо продължи да поправя скъсания оглавник“ (Художник, с. 30). „Старецът, изненадан от внезапната злост на двете си снахи, седна на прага наскърбен и мълчаливо почна да поправя скъсания оглавник“ (Разкази, 1911, с. 22—23). Внесените уточнения са извънредно характерни: старецът е изненадан от внезапната злост на двете си снахи, сяда на прага наскърбен (а не отчаян, както е във втората редакция), почва да поправя скъсания оглавник (във втората редакция е казано „продължи да поправя, но авторът заменя „продължи“ с „почна“, тъй като от прекъсването на действието е минало известно време и поради това е по-уместно действието да се предаде като започващо отново).

Елин Пелин е един от най-големите майстори на диалога в българската литература. Съпоставките между отделните редакции на повестта ни разкриват как авторът се домогва до ярък, точен и индивидуализиран диалог. Показателни в това отношение са поправките в диалога между Йордан Геракът и двете му снахи, срв.:

Сп. „Просвета“:

„ — Невесто, Елка може и да остане — обърна се старецът към Божаница.

— Е, нека остане, ако иска. Ние и за нея ще работим — рече със злост Божаница и като сбута Николица,¹ настави сопнато:

— Хайде, Марийо, закъсняхме. . .“ (с. 461).

Сп. „Художник“:

„— Невесто, добре е Елка да си остане днес в къщи — обърна се старецът към Божаница.

— Е, нека остане, ако иска. . . Не ѝ е много спорна работата, каквото с нея, така и без нея — рече със злост Божаница и като се изсме престорено, сбута Николица и настави сопнато:

— Хайде, хайде, че закъсняхме. . .“ (с. 30)

„Разкази“ (1911):

„— Невесто, добре е Елка днес да остане в къщи — обърна се старецът към Божаница.

— Е, нека остане, ако иска. Каквото с нея, така и без нея, не ѝ е много спорна работата — рече със злост Божаница и като се засме престорено, настави сопнато:

— Хайде, хайде, че закъсняхме“ (с. 22).

Репликата на Герака към Божаница съдържа предположение в първата редакция, а не съвет, както е в по-късните редакции и което е по-точно. Твърде много са поправките в отговора на Божаница — в първата редакция той е безличен, неопределен и не проличава злостта ѝ към Елка. Във втората редакция нейната реплика е вече по-точна и хаплива, а в третата редакция чрез направените изменения в реда на простите изречения тя става още по-изразителна и се сближава с народната реч. Уместно е вмъкването на подчиненото изречение „като се засме престорено“, чрез което още по-добре се подчертава злобното отношение на Божаница към Елка. Последната реплика на Божаница от първата редакция има твърде книжен характер — замяната на обръщението с „хайде“ и превръщането на следващото изречение в подчинено придават повече народен облик на цялата реплика, правят я изразителна и точна, отговаряща на ситуацията, в която е изречена.

Майсторството на Елин Пелин в диалога проличава и от една реплика на Божан. В сп. „Ново общество“ тя гласи: „Не се грижи толкова, татко, всичко ще се поправи“ (с. 6). В сп. „Художник“ (а също и в „Разкази“ от 1911 г.) тя е изменена така: „Не се поддавай на мисли и на грижи, татко, всичко ще се поправи“ (с. 26).

Познаването на особеностите на народната реч проличава и от една друга реплика. Отегчен от разговора с баща си, Павел казва: „Много прах. . .“ (Просвета, с. 460). Фразата не е изразителна, затова в сп. „Художник“ към нея е прибавена емоционално-експресивната частица „брей“. Но едва в първото издание на повестта от 1911 г., когато авторът заменя „прах“ с „прашуляк“, изречението получава изцяло народен характер: „Много прашуляк, брей!“ (с. 20).

Съпоставките между различните редакции от публикациите преди 1911 г. разкриват начина, по който се раждат много картини, намерили място в общата художествена тъкан на произведението. Утринната картина в двора на Герака, когато всичко се е пробудило от сън, е твърде живописна. Ще разгледаме редакционните поправки и изменения в описанието на тази картина, срв.: „От стрехите на плевника се вдигаха облак гълъби и отлитаха към стърнищата. Цялата къща се събуждаше. Работници, жени, мъже, деца зашракваха бързо нагоре-надолу и се отправяха в полето на работа“ (Ново общество, с. 1). „От стрехите на плевника се вдигаха облак гълъби и отлитаха към стърни-

¹ В „Ново общество“ и в „Художник“ Петър се именува Никола, а оттам и жена му — Николица.

щата. Ситни врабчета се сборичкваха на големия ясен, вдигнат право и високо сред двора, сякаш нарочно да сочи отдалече единствената чорбаджийска къща сред село. Работници, жени, мъже, деца зашпракваха бързо нагоре и надолу и се отправяха на дружини в полето на работа“ (Художник, с. 19). „От стрехите на плевника се вдигаха облак гълъби и отлитаха към стърнищата. Ситни врабчета се боричкаха в клоните на бора. Работници — жени, мъже, деца — се разшпракваха нагоре-надолу и се отправяха на дружини към полето“ (Разкази, 1911, с. 5).

От съпоставките между отделните редакции се вижда как постепенно се оформя описанието на утринната картина. В сп. „Художник“ авторът, от една страна, попълва картината с нови детайли, а, от друга, освобождава я от някои моменти, които се подразбират от контекста. Освен гълъбите, които на облак отлитат към стърнищата, авторът прибавя и друга подробност — ситните врабчета се боричкат на големия ясен. Освен това в изданието от 1911 г. той заменя ясена с бор, тъй като борът е по-подходящ символ за показване сговора в голямото семейство на Герака. Същевременно описанието е освободено от излишните подробности. Във втората редакция е отпаднало изречението „цялата къща се събуждаше“, защото съдържанието му се подразбира от следващото изречение. Освен това в същата редакция към сказуемото е прибавено обстоятелството „на дружини“, а в изданието от 1911 г. словосъчетанието „в полето на работа“ е заменено с „към полето“ и по този начин се получава по-голяма стегнатост на речта. Глаголът „се сборичкваха“ от II редакция в изданието от 1911 г. е заменен със „се боричкаха“, който в случая е по-подходящ. Така в резултат на редица редакционни промени Елин Пелин достига до описанието на една картина, в която няма никаква претрупаност, но не липсва и нищо съществено. За работата си над „Гераците“ той признава: „Боех се да не бъде интересна, да не бъде претрупана. Аз изобщо се пазя от това — да няма претрупаност в разказа, защото всяка претрупаност разваля и най-хубавата работа.“¹

За упоритата работа на писателя над текста е твърде показателно и описанието на една друга картина, която в сп. „Просвета“ е нарисувана твърде външно, фрагментарно: „Зад гористите върхове на изток се подаваше слънцето и цялата земя се къпеше в лъчите му“ (с. 460). При втората публикация (сп. Художник) авторът внася в описанието редица характерни подробности и постига по-голяма художественост в изображението, но все пак в това отношение е твърде съдържан, защото се бои от претрупаност. Освен това глаголът „се подаваше“ е заменен с логически по-точния и изразителен синоним „се показва“. В резултат на извършените изменения и допълнения описанието на картината става сравнително по-ярко и по-силно въздействащо: „Зад гористите върхове на изток се показва слънцето. Големите сенки, които падаха от баирите, и малките, които пълнеха долините, се вдигнаха и потоци светлина рукохна над полето, изпълниха доловете и преляха над земята“ (с. 27). Обаче и с това работата му над описанието на картината не е приключила. Авторът съзнава, че изречението „които падаха от баирите“ не е точно по съдържание и го променя в „които постилаха баирите“, в резултат на което се постига по-голяма точност на мисълта и по-ярка образност. Освен това последните три прости изречения от тази голяма по състав синтактична единица са отделени в сложно съчинено изречение. По този начин в изданието от 1911 г. описанието добива напълно завършен вид и в по-сетнешните издания на повестта в него не е правена никаква промяна: „Зад гористите върхове на изток се показва слънцето. Големите сенки, които постилаха баирите, и малките, които пълнеха долините, се вдиг-

¹ Ел. Пелин. Събрани съчинения. Т. 10, с. 484—485.

наха. Потоци светлина рукунах към полето, изпълниха доловете и прелетяха над земята“ (с. 20—21).

Елин Пелин е взискателен към себе си творец, който с всяко ново преглеждане на текста отстранява ненужните подробности или пък внася нови характеристики детайли, замаяния едни думи с други — по-точни и по-пластични. Илюстрация за тази негова взискателност представя следният текст от „Герациите“, в различните редакции на който се откриват изменения и поправки, твърде съществени от художествено изобразително гледище, срв.: „Зад полето се тъмнееха в спокойна гордост разхвърлени и далечни горите и смело заграждаха хоризонта с планинската си черта. Над тях се пушеше малко бяло облаче и от слънчевите лъчи блещеше като сребърно“ (Просвета, с. 462). „Зад полето се синееха спокойни, разхвърлени и далечни планински върхове и смело заграждаха хоризонта с безкрайна черта. Над тях се пушеше малко памучно облаче и блещеше срещу слънцето като сребърно“ (Художник, с. 30). „Зад полето спокойно се синееха далечни разхвърлени планински върхове и заграждаха хоризонта. Над тях се пушеше малко памучно облаче и блещеше на слънцето като сребърно“ (Разкази, 1911, с. 23—24).

Първото изречение от публикацията в сп. „Художник“ е не само твърде претрупано, но в него има и някои неточности — горите нито могат да тъмнеят в спокойна гордост, нито пък да заглеждат хоризонта с безкрайната си планинска верига. Поправките, направени във втората редакция, са напълно оправдани от логическо и от художествено изобразително гледище. Със замаяната на „тъмнееха“ със „синееха“, на „горите“ с „планински върхове“, на „в спокойна гордост“ със „спокойни“ се постига по-голяма точност на мисълта. Но и тук остава известна претрупаност („спокойни, разхвърлени и далечни“, „смело заграждаха хоризонта с безкрайна черта“), която е отстранена в изданието от 1911 г. В друго изречение измененията са по-малко, но и те са характерни за взискателността на автора. Замаяната на неутралното в стилистично отношение прилагателно „бяло“ с прилагателното-епитет „памучно“ повишава художествено изобразителната стойност на израза. Твърде важна е и другата редакционна поправка: „от слънчевите лъчи блещеше“ — „блещеше срещу слънцето“ — „блещеше на слънцето“. Докато в първите две редакции се запазва известна неточност в съдържанието, в третата редакция е постигната и точност, и краткост на израза.

Пътят за постигане на яснота и точност на мисълта може да се проследи и въз основа на друг пример. В сп. „Просвета“ авторът пише: „Павел седна на дъската, а баща му се изправи пред него, и зашеметен от радост, не знаеше какво да каже, а само повтаряше. . .“ (с. 460). При втората публикация на тази глава в сп. „Художник“ Елин Пелин заменя „седна на дъската“ със „седна на стълбата“, но и в двете редакции мисълта не е достатъчно конкретна, затова в изданието от 1911 г. словосъчетанието е отново променено — „седна на прага“ (тъй като действието се развива пред вратата на кръчмата). При идването на Павел Йордан Геракът поправя скъсан оглавник и развълнуван от неочакваната радост, напълно естествено е да го задържи в ръката си, ето защо Елин Пелин допълня изречението: „баща му се изправи пред него със скъсания оглавник в ръка“. Словосъчетанието „зашеметен от радост“ има книжна окраска и затова при втората публикация авторът променя структурата на изречението: „не знаеше какво да каже от радост и милост“. В изданието от 1911 г. има още една поправка: последното просто изречение от състава на сложното е обособено като самостоятелно, което по-добре съответствува на съдържанието му. След извършените промени в изданието от 1911 г. посоченият откъс гласи: „Павел седна на прага, а баща му се изправи¹ пред него със

¹ В по-сетнешните издания „се изправи“ е заменено със „застана“, което още повече уточнява мисълта.

скъсания оглавник в ръка и не знаеше какво да каже от радост и милост. Само повтаряше:

— Я гледай, я гледай! Дойде си, а! “(с. 19).

Всеки си спомня колко точно и образно Елин Пелин описва излизането на дядовите Йорданови снахи из портата край кръчмата. Ще припомним това описание: „Голямата дворска порта край кръчмата се отвори полека. Из нея с припрян говор излязоха снахите на дядо Герак. Боси, задянати, с бели пребрадки на главите и със сърпове в ръце те бързаха за нивата. Елка излезе последна и тихо притвори портата“ (Разкази, 1911, с. 21). Но до тази точност и плавност на езика авторът не стига изведнъж. В сп. „Просвета“ откъстът все още има суров и необработен вид: „Из голямата дворска порта, край кръчмата, с говор излязоха снахите на дядо Йордан. Боси, задянати, с бели пребрадки и със сърпове в ръка те бързаха на нивата. Елка вървеше последна“ (с. 460). В сп. „Художник“ са извършени съществени промени. Отстранено е обособяването на обстоятелството „край кръчмата“, а заедно с това е преустроено и цялото изречение: „Голямата дворска порта край кръчмата се отвори и полека из нея с припрян говор излязоха снахите на дядо Йордан.“ Сега мисълта е по-пълна, по-ясна и по-точна. Словосъчетанието „с със сърпове в ръка“ е неточно и затова е заменено със „сърпове в ръце“. Уместно на мястото на предлога „на“ е поставен „за“: „бързаха за нивата“. Значителни промени е претърпяло и последното изречение, докато получи редакцията, позната в изданието от 1911 г.

Друга една редакционна поправка е извършена, за да се разкрие по-пълно характерът на героя и да се мотивират действията му. В „Ново общество“ авторът пише: „Божан, наопаки, уверяваше всички, че това е лъжа, че баща му няма и стотинка готови пари“ (с. 5). Тук не е ясно защо Божан с такава убеденост е уверявал всички, че баща му няма готови пари. В сп. „Художник“ авторът е добавил пояснението „като хитър и скритен човек“ и с това убедително се мотивира поведението на Божан.

В сп. „Просвета“ Елин Пелин пише: „Павел ги приближи и поздрави“ (с. 459). В този си вид изречението е оставено и в сп. „Художник“. Но в него е пропуснато едно звено от основната разказвателна верига — не е ясно дали Павел се е спрял или поздравява в движение. В „Разкази“ (1911) този пропуск е отстранен: „Павел ги приближи, спре се и ги поздрави“ (с. 19). Така мисълта става по-пълна и по-конкретна, следваща последователния низ от действия.

Все от стремеж към точност при предаване на мисълта Елин Пелин преглежда внимателно публикуваните предварително глави и извършва в тях ред лексикални промени. Глаголът „се вълнуваше“ от изречението „Гласът му се вълнуваше“ (Просвета, с. 460) в сп. „Художник“ е заменен с по-точния и образен синоним „трепереше“. Глаголът „чувствуаше“ (Ново общество, с. 3) в сп. „Художник“ вече е заменен с „усещаше“ („детското му сърце усещаше“), а в „Разкази“ (1911) изразът е още повече опростен и остава само глаголната форма (вж. с. 13).

Елин Пелин не търпи диалектизми, щом употребата им не е художествено мотивирана. В „Ново общество“ (с. 5) и в „Художник“ (с. 26) той употребява диалектизма „дзирки“ („През дзирките на кепенците“), обаче в изданието от 1911 г. го заменя с общонародната дума „дупки“ (вж. с. 16).

В „Ново общество“ (с. 4) и в сп. „Художник“ (с. 23) Елин Пелин пише за Йовка, че линее и съхне „като откъснат стрък жълта иглика“. Сравнението не е твърде подходящо — откъснатото цвете изсъхва твърде бързо. А на автора е необходимо да покаже как Йовка линее от ден на ден, затова в изданието от 1911 г. намира по-сполучливо сравнение: „като цвете, в чийто корен живее червей“ (с. 14).

Ще се спрем на още едно сравнение. В сп. „Просвета“ Елин Пелин пише: „Краищата на пребрадката ѝ се развяваха като криле“ (с. 461). В сп. „Художник“ авторът внася две промени, уточняващи израза: „бялата ѝ пребрадка“ и „като гълбови криле“ (с. 30). Обаче в „Разкази“ (1911) словосъчетанието „гълбови криле“ е променено в „крилата на гълъб“. Словосъчетанието, съдържащо несъгласувано определение, е по-образно, защото при него се изразява отношение между два предмета.

При подготовката на повестта за печат през 1911 г. Елин Пелин подлага на значителна обработка и строежа на изреченията от публикуваните преди това глави. Някои от тези поправки бяха анализирани. Тук ще бъдат засегнати още някои. В сп. „Просвета“ четвъртата глава започва така:

„Скоро по Петровден, една лятна утрин, в село пристигна Павел.

Беше ясно, хубаво утро и нощната прохлада още не беше си отишла“ (с. 459).

В сп. „Художник“ първото изречение претърпява само едно разместване на структурните части, но то е твърде характерно, защото от логическо гледище е по-уместно обстоятелството, което има конкретизираща функция, да бъде на второ място: „Една лятна утрин, скоро по Петровден, в село пристигна Павел“ (с. 26). Във второто изречение промяната има по-друг характер — сложното съчинено изречение е заменено с просто, съдържащо обособено определение. Замяната е извънредно сполучлива: чрез нея се изяснява защо утрото е ясно и хубаво.

Много често при обработката на художествения текст Елин Пелин разделя по-сложните синтактични цялости на по-прости. Срещат се обаче и обратни случаи — когато отделни прости изречения или цели сложни изречения се обединяват в по-големи синтактични цялости (понякога тези промени се придружават и от други изменения). Ще се спрем на следния случай: „Дядо Йордан държеше ключа на крчмата у себе си и не пушаше никого да отива сам в нея. По това Божан заподозре, че баща му там си крие парите и почна да следи“ (Ново общество, с. 5). Причинно-следствената зависимост между двете синтактични единици е изразена лексикално. При следващата преработка на текста за сп. „Художник“ авторът изразява тази зависимост синтактично, което е и по-сполучливо: „Понеже старецът държеше ключа на крчмата сам и сам отваряше и затваряше, когато някой от къщите отиваше в нея по работа, то Божан заподозре, че той там крие парите си и почна да го следи“ (с. 26). В „Разкази“ (1911), а също и в по-сетнешните издания този текст остава непроменен.

Най-после съпоставките между отделните публикации в „Ново общество“, „Художник“ и „Разкази“ (1911) разкриват и доста промени от словоредно естество. В един случай те са наложени от вмъкване на нови пояснения, които разширяват изречението, а в други случаи пък са резултат от стремежа да се постигне по-голяма яснота и естественост в постройката на изречението. Ще посочим само един пример, срв.: „Старецът с бащинска радост и милост срещаше Павел и това държане на другите му синове и снахи го мъчеше, но той мъчеше“ (Ново общество, с. 2). „Старецът винаги срещаше Павел с бащинска радост и милост, забравяше домашната несговор, прощаваше му всичко и не се отделяше от него“ (Художник, с. 22). „Старецът всякога срещаше Павел с бащинска радост и милостивост, забравяше домашния несговор, прощаваше му всичко и не се отделяше от него“ (Разкази, 1911, с. 11). Обстоятелството „с бащинска радост и милост“ („с бащинска радост и милостивост“) преминава след сказуемото, защото към същото сказуемо е вмъкнато още едно пояснение „винаги“ („всякога“). По тоя начин се получава по-равномерно разпределение на обстоятелствените пояснения.

Тук не е възможно да бъдат изчерпателно приведени и анализирани всички поправки и стилно-езикови изменения, но и тези, които бяха разгледани, са достатъчни, за да се запознаем с работата на Елин Пелин над езика при написване на повестта.

* * *

Въпреки че във втория том на „Разкази“ (1911) повестта „Гераците“ излиза в цялостен вид, нейният текст все още не може да се смята за окончателно установен. Елин Пелин продължава да нанася едни или други стилно-езикови поправки и в по-късните издания.¹ Обаче наред с множеството поправки, които усъвършенствуват текста, се срещат и някои промени, които в една или друга степен го влошават. Измененията от такъв характер са сравнително малко и обикновено се отнасят само за отделни издания — в по-късните издания отново се възстановява предишният текст. Тези поправки вероятно не принадлежат на Елин Пелин, а се дължат на коректорски недоглеждания или на брата на писателя Христо Иванов, който до 1938 г. е редактирал повестта.²

Най-съществени са стилно-езиковите изменения в изданието на повестта от 1938 г. (Съчинения, т. III, под редакцията на Т. Боров), когато Елин Пелин, като имал пред вид грешките и изопаченията в по-ранните издания, се заел да установи окончателния ѝ текст.³ Обаче и в „Съчинения“, т. III, остават незабелязани някои дребни грешки, тъй като Елин Пелин не е правил съпоставки между всички дотогавашни издания, а за основа е използвал текста на повестта от „Разкази“, т. II, изд. IV, 1926 г. Поправките в „Съчинения“ (1938) са предимно от езиково-стилно естество. Редки са промените, които засягат по-издълбоко художественообразната система на творбата. Основният стремеж на автора е бил да постигне икономия на изразните средства, но без да наруши художествената тъкан на произведението и без да обедини образите, срв.:

а) „С пръст не е пипнал той тая земя, дето ние се кървавим над нея. Жена му колкото работи, толкова и изяда със сина си — нищо не са препечелили. Ние плащаме данък на тая земя, ние си губим здравето над нея, нека си я разделим овреме, та всеки своето да си знае“ (I, 12). „С пръст не е пипнал той тая земя. Ние си губим здравето над нея, нека си я разделим овреме, та всеки своето да си знае“ (II, 13; III, 11; IV, 9; V, 13). „С пръст той не е пипнал тая земя. Ние си губим здравето над нея, нека си я разделим овреме, та всеки своето да си знае“ (VI, 21).

б) „За миг те се разпокъсаха и през тях надникна студеният смъртнобледен лик на луната и освети глътналото село. Далече на пътя старецът съгледа пак белите ръкави на жена“ (I, 54). „За миг те се разпокъсаха, през тях надникна студеният смъртнобледен лик на луната и освети белите ръкави на жена“ (VI, 77).

в) „Тя се отби и тръгна по воденичарския път. Нямаше никакво съмнение, че тя отива към дълбокия бент. Дядо Матея чуваше как шумът на водата приглася на вятъра“ (I, 55). „Тя се отби и тръгна по воденичарския път. Далече шумеше водата на бента и се надвикваше с вятъра“ (VI, 79).

¹ В изследването се сравнява текстът на следните издания: I. Разкази, т. II, 1911; II. Разкази, т. II, изд. III, 1918; III. Избрани разкази, юбилейно издание, 1922; IV. Сборник от разкази, изд. на МНП, 1923; V. Разкази, т. II, изд. IV, 1926; VI. Съчинения, т. III, 1938. При цитиране за по-голяма краткост съответното издание се отбелязва само с римската цифра, а след нея с арабска цифра се посочва страницата.

² Вж. бележките към Е. П. е. л. н. Събрани съчинения. Т. 5. 1958, с. 357—358.

³ За начина, по който Ел. Пелин е извършвал поправките, вж. бележките на П. Русев към Събрани съчинения. Т. 5. 1958, с. 358.

Езиково-стилистичните промени са твърде разнообразни по характер, поради което трудно се поддават на класифициране. За по-голяма прегледност ще бъдат разпределени в няколко групи: лексикални промени, фонетико-морфологични промени, синтактични промени и стилистични промени.

* * *

По своята същност лексикалните промени се свеждат най-вече до замяната на една дума с друга с цел да се постигне по-голяма точност или образност при предаване на мисълта. Тук ще бъдат разгледани стилно-езиковите промени, свързани с доуточняване на мисълта чрез замяна на една дума с друга.

1. Промени, с които се постига по-голяма точност и яснота на мисълта. На първо място ще бъдат поставени промените, свързани със замяната на една дума с друга, която авторът смята за по-точна и по-уместна от гледище на логиката на мисълта, например: „По неговото мъничко лице всякога **грееше** една чиста, нехайна усмивка“ (I, 8) — „... **играеше** една чиста, нехайна усмивка“ (VI, 16)¹; „... рече сухо и **безучастно** Павел“ (I, 25) — „... рече сухо и безчувствено Павел“ (VI, 39); „... и легнали да **вземат** своя кратък летен сън“ (I, 29) — „... и легнали да **преспят** краткия летен сън“ (VI, 44); „... тъмна кърпа с голям надвес над **очите**“ (I, 52) — „... тъмна кърпа с голям надвес над **челото**“ (IV, 38) — „... тъмна кърпа, **надвесена** над челото“ (VI, 76).

Все във връзка със стремежа за постигане на по-голяма точност и конкретност на мисълта Елин Пелин заменя един глагол с друг сроден глагол, носител на ново значение или на нов семантичен оттенък: „Петър **натискаше** ръце в джобовите си“ (I, 42) — „Петър **стискаше** ръце в джобовите си“ (II, 48); „равнодушно **срещаше** жътвата“ (I, 15) — „равнодушно **посрещаше** жътвата“ (V, 16); „месецът го **наливаше** със странна светлина“ (I, 45; IV, 33) — „месецът го **заливаше** със странна светлина“ (II, 52; III, 34; V, 50; VI, 67); „докато я **донесе** до устата си“ (I, 58) — „докато я **поднесе** до устата си“ (V, 64).

Прилагателното име **грозулява** (I, 14) е заменено с **грознвата** (II, 15), защото наставката **-оват** проявява по-голяма словообразователна активност и е повече присъща на книжовния ни език (наставката **-ляв** има предимно диалектен характер). Елин Пелин предпочита употребата на отвлечени съществителни с наставка **-ство** пред съществителните с наставка **-ствие**: **неспокойствие** (I, 10) — **неспокойство** (II, 11). В 1911 г. авторът употребява **безспокойство** (I, 53), а в „Сборник от разкази“ (1923) то бива заменено с **безпокойствие** (IV, 38). В следващото издание обаче той отново възстановява **безспокойство**. Тези езикови поправки имат своето оправдание: съществителните имена на **-ствие** издават книжен стилистичен оттенък, а тези на **-ство** са неутрални в това отношение.

При подготовката на текста за изданието от 1938 г. Елин Пелин заменя някои остарели или по-редки думи с други, по-често употребявани. Отначало той пише: „Бедната Елка, хубавата невестица, на що е **заприличала**“ (I, 50). А в изданието от 1938 г. вместо **що** поставя местоимението **какво** поради неговата по-широка употреба. Остарялата дума **мечтания** (I, 48) е заменена с **мечти** (VI, 70). Тези примери показват, че Елин Пелин държи сметка за развитието на книжовния език.

Елин Пелин употребява твърде малко чужди думи и въпреки това прави впечатление, че при преиздаване на „Гераците“ се стреми да отстрани някои от тях, например.: „отровиха меката домашна **атмосфера**“ (I, 6) — „отровиха

¹ Римската цифра посочва в кое издание е направена промяната.

мекия домашен покой“ (VI, 13); „и се грижеше за селските интереси“ (I, 3) — „и се грижеше за селските работи“ (VI, 9).

Въпреки че Елин Пелин е твърде взискателен към използването на диалектизми в художествената си реч, все пак в първото издание са се промъкнали отделни думи, без да е художествено оправдана употребата им. В следващите издания обаче те са отстранени: **клопна** (I, 53) — **хлопна** (V, 58); **смрънка** (I, 34) — **смънка** (V, 37).

Интересен е следният случай. Във всички издания на повестта, които са предмет на този текстологичен анализ, Елин Пелин употребява глагол **повърна** със значение 'връщам обратно назад това, което съм взел или получил': „Но той знаеше коравото сърце на сина си и не вярваше, че ще му ги повърне“ (I, 44). При това положение неуместно в „Събрани съчинения“ (т. 5, с. 72) вместо **повърна** е поставен глаголът **върна**.

В „Разкази“ (1911) авторът употребява причастието **треперящ** („треперящ глас“), което се запазва и в следващите две издания. Обаче в „Сборник от разкази“ (1923) то бива заменено с **трептящ** и така си остава и в по-сетнешните издания, включително и в „Събрани съчинения“ (т. 5). Съдържанието на изречението показва, че по-подходящо е причастието **треперещ**, тъй като старческият глас е **треперещ**, а не **трептящ**.

2. Синонимна замяна на думи. Намирането на най-точния и подходящ синоним не става изведнъж, а често пъти е резултат на продължителна и многократна обработка на текста. Работата на Елин Пелин над езика в повестта „Гераците“ напълно ни убеждава в това. При смисловите синоними замяната е предизвикана от стремежа да се използва по-точната, по-конкретната и по-подходящата за контекста дума, а при стилистичните синоними обикновено се цели чуждата дума да бъде заменена с домашна, а книжната — с народна. Синонимна замяна на думи има в следните случаи: „сладко **топлена** толкова години“ (I, 6; II, 7; IV, 5; V, 7) — „сладко **сгрявана** толкова години“ (III, 7, VI, 14); „като **говореше** за него пред хората“ (I, 9) — „като **споменеше** името пред хората“ (VI, 17); „домашните крамоли измъчваха **сърцето** ѝ“ (I, 14; III, 12) — „домашните крамоли измъчваха **душата** ѝ“ (II, 15; IV, 11; V, 15; VI, 24); „когато той **капризничеше**“ (I, 27; II, 31; III, 21; V, 30) — „когато той **пречеше** на майка си“ (IV, 20) — „когато той **своеволничеше**“ (VI, 42); „Елка разбра всичката осторезна студенина на тоя **тон**“ (I, 27) — „Елка усети всичката осторезна студенина на тоя **глас**“ (VI, 41); „някой каза с **ирония**“ (I, 28) — „някой каза с **насмешка**“ (VI, 44); „Хората в кръчмата слушаха и се усмихваха **скептически**“ (I, 28) — „... слушаха и се усмихваха **недоверчиво**“ (VI, 44); „Едно време, когато **имаше илюзията**, че ще падне и в неговата ръка нещо от легендарните пари на баща му...“ (I, 47) — „Едно време, когато **мислеше**, че ще падне и в неговата ръка нещо от **приказните** пари на баща му...“ (VI, 69); „Елка гледаше от леглото си как по планините на **хоризонта** идат тъмни дъждовни облаци“ (I, 51) — „... как по планините в **далечината** падат тъмни дъждовни облаци“ (VI, 74); „и се **заканваше** немилостиво на **бедните селяци**“ (I, 52) — „и се **заканваше** немилостиво на **сиромашта**“ (VI, 76); „мисли една от друга **по-мрачни** горяха мозъка ѝ“ (I, 53) — „мисли една от друга **по-скръбни** горяха мозъка ѝ (VI, 77).

3. Замяна на предлози. Предлозите служат за изразяване на смислово-синтактичните отношения на имената към другите думи в изречението и Елин Пелин е твърде взискателен при употребата им. Най-много промени има във връзка с употребата на предлозите **на**, **из** и **по**:

а) Замяна на предлог **на** с друг предлог за постигане на по-голяма логическа яснота и точност: „играеше вихром **на** мегдана“ (I, 52) — „играеше вихром

по мегдана“ (VI, 84); „захлупена на очите си“ (I, 58) — „захлупена по очите си“ (VI, 83).

б) Замяна на предлог **из** с друг предлог: „борче **из** светлите рилски гори“ (I, 3) — „борче **от** светлите рилски гори“ (VI, 9).

В следващите два случая употребата на предлог **из** със значение 'движение отвътре навън' е правилна, но в съвременния български език този предлог е стеснил употребата си, а за сметка на него е разширил употребата си предлогът **от**, поради което и авторът е направил съответната промяна: „изскочи **из** кръчмата“ (I, 7) — „изскочи **от** кръчмата“ (VI, 15); „излязоха **из** селото“ (I, 23) — „излязоха **от** селото“ (VI, 37).

в) Замяна на предлог **по** с друг предлог: „лежа по гърба си“ (I, 33) — „лежа на гърба си“ (VI, 50); „се отмъкваха по нивите“ (I, 30) — „се отмъкваха **към** нивите“ (VI, 46)¹; „паднали по земята“ (I, 47) — „паднали на земята“ (II, 53).

г) Замяна на други предлози: „се изкача **между** големите брести **при** бента“ (I, 55) — „се изкачва **при** брестите до бента“ (VI, 80); „късаше бързо и нервно тревата **пред** себе си“ (I, 35) — „късаше бързо и нервно тревата **под** себе си“ (VI, 53); „почнаха да надзъртат **отзад** оградата“ (I, 40) — „почнаха да надзъртат **иззад** оградата“ (II, 46); „наслаждавайки се безумно **от** своето победоносно насилие“ (I, 30) — „наслаждавайки се безумно **на** своето победоносно насилие“ (VI, 46).

Когато мисълта е ясна и без предлога, Елин Пелин го пропуска и по този начин постига по-голяма стегнатост на речта: „тя още **от** малка беше дадена слугиня“ (I, 20) — „тя още малка беше дадена слугиня“ (V, 21).

* * *

Фонетичните промени в повестта „Гераците“ са малко на брой. Някои фонетични диалектизми или по-стари форми, използвани в първото издание, по-късно биват заменени със съответните книжовни или по-нови форми: **съвзимаше** (I, 12) — **съвземаше** (VI, 21); **взимаше** (I, 12) — **вземаше** (VI, 22); **блещеше** (I, 23) — **блестеше** (VI, 37).

Структурно-морфологичен характер имат промените, свързани със замяна на остарели морфологични форми със съвременни. Най-често тези промени засягат сегашните деятелни причастия, чийто морфологичен строеж в началото на века още не е бил установен: **облекчающи** (I, 46) — **облекчаващи** (V, 50); **умоляеше** (I, 52) — **умоляещи** (II, 59) — **умоляващи** (VI, 75); **припадающия се** (I, 46) — **припадащия се** (III, 35); **опрощаше** (I, 30) — **опрощаша** (V, 32); **съчувствуше** (I, 42) — **съчувствуваше** (VI, 62).

Други морфологични промени в повестта „Гераците“ са свързани с употребата на членувани и нечленувани форми, с числото на съществителните имена, с вида и времето на глагола, с употребата на възвратни и не възвратни форми на глаголите.

1. Промени, свързани с членуване или нечленуване на имената. В първите издания на „Гераците“ се срещат някои случаи на членувана употреба на имена, без това да е необходимо. В по-късните издания те са заменени с нечленувани: „Двадесетината момичета загорки. . .“ (I, 31) — „Двадесетина момичета загорки. . .“ (II, 35); „Имаше очи сини, сини като манистата (I, 20) — „Имаше очи сини, сини като маниста“ (VI, 32); „и сипеха върху му тежките удари“ (I, 40) — „и сипеха върху му тежки удари“ (VI, 60); „Обидената, изгорялата като безводна градина душа на Елка остана неудовлетворена“ (I, 26) — „Обидената, изгоряла като безводна градина душа на Елка остана неудовлетворена“

¹ В Събрани съчинения, т. 5, 1958, с. 71 е възстановен предлогът **по**.

(VI, 19); „Там всичките. . . предмети изглеждаха заспали“ (I, 45) — „Там всички предмети изглеждаха заспали“ (II, 51).

В първото издание на повестта се използва неопределителното местоимение **един** за изразяване неопределеност на имената. В по-късните издания Елин Пелин изоставя **един**, тъй като неопределеността е изразена морфологически чрез нечленуваната форма на името: „... една невидима божествена милувка“ (I, 35) — „... невидима божествена милувка“ (VI, 52); „овърза му ушите с една кърпа“ (I, 59) — „овърза му ушите с кърпа“ (IV, 43); „не си проговориха нито една думица“ (I, 8) — „не си проговориха нито думица“ (VI, 15); „гледаха на Павел с една истинска завист“ (I, 10) — „гледаха на Павел с истинска завист“ (VI, 19); „и я погледна с едно студено любопитство“ (I, 21) — „и я погледна със студено любопитство“ (VI, 34). Посочените промени отговарят напълно на тенденцията да се ограничава употребата на неопределителното местоимение **един** със значение на неопределителен член.

Замяна на нечленувани форми с членувани се среща изключително рядко: „сипваше жито в хамбара си“ (I, 47) — „сипваше житото в хамбара си“ (II, 53).

2. Промени в числото на имената. При подготовката на различните издания за печат са извършени и някои промени, свързани с числото на съществителните имена. Повечето от поправките имат за цел да се постигне по-голяма точност и логичност на мисълта: „стоеха пред нея с наведена глава“ (I, 6) — „стоеха пред нея с наведени глави“ (V, 6); „поправяше някакви си скъсани оглавници“ (I, 18) — „поправяше някакъв скъсан оглавник“ (VI, 30); „той се хващаше за коленете“ (I, 13) — „той се хващаше за коляното“ (V, 14).

В изданието от 1911 г. авторът пише: „започна да върти пръстена на пръста си“ (I, 34). В следващото издание (1918) съществителното **пръст** е променено в мн. число (II, 39), в изданията от 1922 и 1923 г. отново среща **пръста**, обаче в другото издание (1926) ни изненадва връщането на формата за мн. число, която се запазва и в изданието от 1938 г. Трудно е да се обяснят причините за тази непоследователност, но логически по-оправдана е формата за ед. число.¹

3. Промени във вида на глагола. Те могат да бъдат разделени в няколко групи:

а) Видови дублети: „блесваха зъбките й“ (I, 10) — „блясваха зъбите й“ (V, 11); „които се застъпяха със страшна врява“ (I, 47; III, 35); — „които се застъпваха със страшна врява“ (II, 53; IV, 34; V, 51; VI, 68).

Интересен е един случай, при който Елин Пелин заменя по-често употребявана форма с по-рядка: „проветряваше зимника“ (I, 5) — „проветряше зимника“ (VI, 12). При преиздаване на повестта тази по-рядка глаголна форма трябва да се запазва.

б) Замяна на свършен вид на глагола с несвършен: „на тавана скръцнеше мишка“ (I, 52; II, 60; IV, 38) — „на тавана скръцаше мишка“ (III, 39; VI, 76); „скареха ли се малко“ (I, 11) — „скарваха ли се малко“ (VI, 20); „Там няма да те заколят“ (I, 52) — „Там няма да те колят, ами ще те лекуват“ (VI, 75); „и по него безразборно се издигнаха“ (I, 59) — „и по него безразборно се издигаха“ (II, 68).

По-особено място заема поправката в следното изречение: „Понеже синовете му нарушиха стария обичай да ядат всички заедно на софрата, а се явяваха кой кога си ще, или никак не се явяваха, то и старецът не седяше редовно“ (I, 16). В изданието от 1938 г. свършеният по вид глагол **нарушиха** е заменен със съответния несвършен **нарушаваха**. Спирам се на този случай, защото в по-нови издания на повестта, включително и в „Събрани съчинения, т. 5,

¹ В Събрани съчинения, т. 5, с. 57 е оставена формата за мн. число.

с. 28 е възстановен свършеният вид на глагола. От съдържанието на изречението е ясно, че синовете много пъти са нарушавали стария обичай да ядат заедно и са се явявали в различно време. Свършеният вид на глагола, употребен в минало свършено време, не може да изрази тази многократност на действието. Че поправката, извършена от Елин Пелин, е уместна, се вижда и от обстоятелството, че и останалите глаголи в изречението са несвършени по вид. При преиздаване на повестта трябва да се спазва авторският текст от 1938 г.

в) Замяната на несвършен вид на глагола със свършен. Този вид промени са малко: „се опитаха някъде да **пеят**“ (I, 37) — „се опитаха някъде да **запеят**“ (VI, 55); „Под нея **бяха преживявали** последните си дни“ (I, 3) — „Под нея **бяха преживели** последните си дни“ (IV, 3). И двете промени са напълно уместни. В първия пример контекстът изисква да се изрази начало на действието, а във втория употребата на минало предварително време от свършен вид на глагола по-добре изразява резултативния характер на действието.

4. Промени в глаголните времена. Тези промени са малко на брой, но извършването им е продиктувано от нуждата да се уточни по-добре темпоралната отнесеност на действията, изказани със съответните глаголи: „От вчера се **преструва** на болен“ (I, 41) — „От вчера се **преструваше** на болен“ (II, 47); „това е оня неин сын, който я **лъжеше** толкова често“ (I, 22; II, 24; III, 17; V, 24) — „това е оня неин сын, който я **лъгал** толкова често (IV, 16; VI, 35).

* * *

По количество синтактичните промени в повестта „Гераците“ са значително по-малко от морфологичните, но по характер са твърде разнообразни.

1. Промени в простото изречение. Една от поправките засяга съгласуването на сказуемото с подлога: „трепетът на нейните млади форми, които той усещаше през ризата ѝ, го **съблазняваха**“ (I, 29). Като подлог на изречението неправилно е схванато словосъчетанието „млади форми“, поради което и сказуемото е съгласувано с него. В същност подлог е думата „трепетът“ и в останалите издания съгласуването е правилно: „трепетът на нейните млади форми... го **съблазняваше**“ (II, 33).

Словоредните промени в границите на простото изречение не са много и не са твърде съществени. Една от тях засяга непрякото допълнение и обстоятелството: „забрадена с тъмна **кърпа** като вдовица“ (I, 52) — „забрадена като вдовица с **тъмна кърпа**“ (VI, 76). Елин Пелин е проявил добър езиков усет, като е изнесъл сравнението на първо място, а непрякото допълнение е отишло след него и се е превърнало в определение. Така от гледище на словоредата изречението става по-естествено.

2. Промени в сложното изречение. Елин Пелин предпочита късата и стегната фраза. Понякога той трансформира сложното изречение в просто, като една от предикативните единици се превръща в обособена част: „Двете дълго **мълчаха** и **гледаха** всяка в своите самотни, **нерадостни мисли**“ (I, 46) — „Двете дълго **мълчаха**, **потънали** всяка в своите самотни, **нерадостни мисли**“ (II, 52); „**Пред него още стои** като **посадена Елка**, с **кръстосани ръце** и **гледа** в **тъмната неподвижна вода**“ (I, 56) — „**Там стои** като **посадена Елка** с **кръстосани ръце**, **загледана** в **тъмната неподвижна вода**“ (VI, 80). И в двата случая мисълта става по-точна и логически по-ясна. Освен това е постигната по-голяма стегнатост на речта.

В други случаи той прибегва до разделяне на едно сложно изречение на две или повече по-малки по обем изречения. Най-често тази промяна е мотивирана от комуникативно гледище — самостоятелно отделеното изречение (било то просто или сложно) получава по-голяма смислова натовареност, от-

колкото ако е в състава на друго сложно изречение. Примери: „Нему не му се стоеше вече в кръчмата и той се опита да продължи търговията“ (I, 8) — „Нему не му се стоеше вече в кръчмата. Той се опита да продължи търговията“ (II, 9); „Тя беше стройна и напета мома, с мъничко смугло лице, с тънки жални очи, които гледаха мило и благо, ала беше весела и жива и когато запееше. . .“ (I, 9) — „Тя беше стройна и напета мома, с мъничко смугло лице, с тънки жални очи, които гледаха мило и благо. Беше весела и жива и когато запееше. . .“ (VI, 17); „Ней беше жално за стрина и Елка, обичаше я най-много и сърцето ѝ беше безкрайно привързано“ (I, 14) — „Ней беше жално за стрина и Елка. Ней тя обичаше най-много и сърцето ѝ беше безкрайно привързано“ (II, 15); „Тъмните облаци на небето се разляха пак и като големи черни знамена, покъсани от битки, през тях надникна разсипващата се луна и пред очите на дядо Маргалак светна полето пусто, настръхнало от бурята“ (I, 54—55) — „Тъмните облаци на небето се развиха като големи черни знамена, покъсани от битки. През тях надникна разсипващата се луна и пред очите на дядо Маргалак светна полето пусто, настръхнало от бурята“ (II, 62); „После се прегръщаха и плачеха, плачеха тихо, с горещи сълзи. . .“ (I, 46) — „После се прегръщаха и плачеха. Плачеха тихо, с горещи сълзи. . .“ (VI, 67).

Има случаи, когато Елин Пелин заменя един подчинителен съюз с друг, за да изрази по-пълно характера на подчинителното отношение, например: „желание щото те да бъдат послушни“ (I, 35) — „желание да бъдат послушни“ (VI, 53); „Тя никога не се смееше с висок глас като другите жени в село“ (I, 40) — „Тя никога не се смееше с висок глас, както другите жени в село“ (VI, 18).

Елин Пелин добре е доловил, че местоимението **що** има по-ограничена употреба в сравнение с местоимението **който** и поради това в ред случаи заменя първото местоимение с второто: „Куп бели гъски, **що** лежах на двора. . .“ (I, 4) — „Куп бели гъски, които лежах на двора. . .“ (II, 5); „Широкият пещъчлив път, **що** дели. . .“ (I, 23) — „Широкият пещъчлив път, който дели. . .“ (VI, 36); „Тия ниви и ливади, **що** виждаш. . .“ (I, 35) — „Тия ниви и ливади, които виждаш. . .“ (VI, 52).

* * *

Не е възможно стилистичните промени да се отделят от лексикалните и граматичните, защото всяка стилистична промяна е в същото време и лексикална или граматична. Все пак има случаи, в които мотивът за извършване на поправката е преди всичко стилистичен.

В доста случаи причината за промени в състава на изречението трябва да се търси главно в стремежа на автора да придаде в по-голяма степен народен характер на разказвателния си стил, например: „Дългогодишната неприязън и ненавист против Павел, която непрестанно се култивираше в къщи, не бе хванала корен в неговото широко и открито сърце“ (I, 26) — „Ненавистта против Павел, която непрестанно се засилваше в къщи, не бе хванала корен в неговото широко и открито сърце“ (VI, 48); „Половината от голямото огнено слънце бе паднало зад планинския мираж на хоризонта“ (I, 37) — „Половината от голямото огнено слънце бе паднало зад планинските върхове“ (VI, 55).

С промяната в следното изречение Елин Пелин не само отстранява една чужда дума, но и постига по-голяма стегнатост: „Леките ѝ шарени чехли, обути върху зелени чорапи, хлопаха тихо из утихналата къща и акомпанираха малкото шурче, което църкаше усърдно нейде“ (V, 48) — „Леките ѝ шарени чехли, обути върху зелени чорапи, хлопаха тихо из утихналата къща. Мъничко шурче усърдно църкаше нейде“ (VI, 45).

При работата си над езика в повестта „Гераците“ Елин Пелин последователно се стреми да постигне максимална сбитост на израза. Неговото правило е: „да пазиш мярката, да не пресолиш чорбата, да бъде точно всичко дадено“. Ще посочим изречения, в които с цел да постигне по-голяма стегнатост авторът отстранява отделни думи от изречението или цялостно го преустройва: „който обграждаше двора на къщата“ (I, 4) — „който обграждаше двора“ (VI, 10); „... бе паднала цялата обща къщна работа“ (I, 8) — „... бе паднала цялата къщна работа“ (V, 8); „той не пожела да се уволни, остана свръхсрочно и почна да напредва“ (I, 9) — „той не пожела да се уволни и остана свръхсрочно“ (VI, 18); „По неговото кръгло и благо търговско лице. . .“ (I, 14) — „По неговото кръгло и благо лице. . .“ (V, 16); „Стъпките му станаха тежки и бавни, погледът някак виновен“ (I, 15) — „Стъпките му станаха тежки и бавни, погледът — виновен“ (V, 26); „Павел отвори очите си и я погледна“ (I, 26) — „Павел отвори очи и я погледна“ (V, 29); „Погребяха я в един мрачен зимен ден“ (I, 57) — „Погребяха я в един зимен ден“ (II, 66).

Докато случаите с изпускане на думи и дори на цели изречения са доста на брой, случаите на вмъкване на нови думи са твърде малко. Елин Пелин прибегва до вмъкване на нови думи в състава на изречението само когато е необходимо да бъде доуточнена мисълта: „искаха да оставят на децата си добро наследство“ (I, 6) — „искаха да оставят на децата си **добро име** и **добро наследство**“ (II, 6); „... че са били живи пак да се срещнат“ (I, 28) — „... че са били живи и **здрави** пак да се срещнат“ (II, 32); „печеше се като стара змия и сѐ се оплакваше, че е студено“ (I, 60) — „печеше се като стара змия и постоянно се оплакваше, че е студено“ (II, 68).

* * *

Прегледът на редакционните изменения в повестта „Гераците“ характеризира Елин Пелин като извънредно взискателен писател, като голям майстор на българското слово. Високото езиково майсторство, постигнато от него, е резултат от продължителна и внимателна работа над текста на повестта.